

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

*01601, м. Київ, , Україна,
вул. Трьохсвятительська, 4*

В І Д Г У К

офіційного опонента Стрельцова Євгена Львовича
на дисертацію Гороха Олексія Петровича
«Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом
України», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних
наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

*Вивчення тексту дисертації, автореферату та основних наукових
публікацій дало змогу сформулювати наступні положення.*

I. Актуальність теми дослідження. Звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання має суттєве значення, яке полягає у реалізації державою кримінально-правових заходів, встановленні необхідних та достатніх меж кримінальної відповідальності, корекції обсягів кримінальної репресії, реалізації інших напрямків кримінально-правової політики. При цьому, проблема звільнення від покарання, у загальному розумінні цього поняття, безпосередньо пов'язана зі сутністю кримінальної відповідальності, метою покарання, намаганням максимально знизити рівень рецидивної злочинності особами, відносно яких раніше вже застосовувались кримінально-правові заходи. Вказане, а також сформульовані дисертантом наукові положення, запропоновані ним зміни щодо подальшого вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та заходи щодо покращення практичної діяльності, підкреслюють, що рецензоване теоретико-прикладне наукове дослідження, яке спеціально присвячено складним проблемам звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України, є актуальним та необхідним.

II. Ступень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації О.П. Гороха, та їх достовірність є достатніми.

Високий рівень обґрунтованості положень і висновків дисертації забезпечується поєднанням в неї трьох важливих складових: методики дослідження, аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел, наявності реальної емпіричної бази.

Так, під час дослідження було використано низку філософських, загальнонаукових та приватнонаукових методів пізнання правових явищ. Спеціально потрібно зазначити, що використання методу моделювання дало змогу дисертанту на завершуючому етапі дослідження сформулювати низку положень для вдосконалення діючого КК, а також практики застосування правових норм, які регламентують звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання. Проводячи дослідження, дисертант здійснив критичний аналіз достатньої кількості наукових праць вітчизняних та зарубіжних фахівців. Емпіричну базу дослідження становили: результати вивчення та узагальнення судової практики у справах про звільнення від покарання (всього 7551 судові рішення), що були розглянуті судами України протягом 2006 – 2018 рр.; практика Європейського суду з прав людини; узагальнення судової практики, здійснене Верховним Судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, апеляційними судами м. Києва та областей України; статистичні дані Державної судової адміністрації України щодо застосування норм про звільнення від покарання протягом 2004–2018 рр.

Основні положення та висновки дисертації відображено у 100 наукових працях, серед яких: 1 одноосібна монографія; 2 монографії у співавторстві; 4 навчальні посібники (1 – у співавторстві); 29 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України; 6 статей у наукових періодичних виданнях інших держав; 2 статті у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз; 6 інших публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації; 48 тез доповідей і

повідомлень на науково-практичних конференціях, симпозиумах, круглих столах. Особистий внесок здобувача у цих публікаціях відображається в тому, що у навчальних посібниках та науково-практичному коментарі КК, підготовлених у співавторстві, дисертанту належать ті розділи та положення досліджень, які розроблялися ним самостійно. У монографіях, статтях, тезах доповідей, опублікованих у співавторстві з науковим консультантом А. А. Музиною, особисто дисертанту належать наукові положення про звільнення від покарання за злочини проти здоров'я населення.

III. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Праця О.П. Гороха є комплексним і системним науковим дослідженням сучасних проблем звільнення від покарання та від відбування покарання за кримінальним правом України, на підставі якого розроблено обґрунтоване бачення (пропозиції) ефективної системи видів звільнення від покарання. Зокрема, можливо виділити наступні положення та висновки:

на підставі вивчення кримінального законодавства низки європейських та азійських держав, окремо – держав колишнього СРСР, а також США (всього тридцять одна зарубіжна держава) виявлено традиційні та «оригінальні» види звільнення від покарання та визначені можливі перспективи їх запровадження в національне законодавство;

доведена ефективність застосування інституту звільнення від покарання в судовій практиці за критеріями оцінки його продуктивності при наявності повторності, що дозволило вважати, що його застосування у судовій практиці, порівняльно з кількістю засуджених, які вчинили злочин після їх повного відбуття покарання, дає змогу знизити рецидив злочинів на третину;

здійснено систематизацію видів звільнення від покарання, які передбачені українським законодавством кримінально-правового напрямку: 1) за стадією кримінального провадження; 2) за категорією засуджених, до яких застосовуються різні види звільнення від покарання та ін.;

доводиться необхідність розробки принципів і загальних засад

звільнення від покарання. Розроблено, в зв'язку з цим, дефініцію поняття принципів звільнення від покарання як вихідних, найважливіших положень, які повинні визначити діяльність усіх суб'єктів, що можуть застосовувати звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання;

обґрунтовується, що загальні засади звільнення від покарання складаються із універсальних критеріїв цих засад, які поширюються на всі без винятку види звільнення від покарання, та групових критеріїв цих засад, які поширюються лише на певні, об'єднані в групи, види звільнення від покарання;

виявлено та узагальнено досвід Європейського суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в сфері положень про звільнення засуджених від покарання. Встановлено, в яких випадках у разі звільнення від покарання національні суди під час застосування закону про кримінальну відповідальність мають враховувати практику Страсбурзького суду (і які саме правові позиції);

в аспекті *de lege ferenda* запропоновано впровадити загальні засади звільнення від покарання – встановлену законом систему критеріїв (вимог, правил), що ґрунтуються на принципах звільнення від покарання, якими має керуватися суд у разі звільнення від покарання в кожному судовому провадженні та ін.

Оцінюючи важливість для науки і практики одержаних автором результатів, необхідно визначити, що дисертація О.П. Гороха спрямована на виконання плану науково-дослідної роботи «Сучасні проблеми теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України» (номер державної реєстрації 0114U001101) кафедри кримінального та кримінального процесуального права факультету правничих наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія». Тема дослідження відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 рр. (затверджено постановою загальних зборів НАПрН України від 24 вересня 2010 р.) та Стратегії розвитку наукових досліджень НАПрН України на 2016–2020 роки (затверджено постановою загальних зборів

НАПрН України від 3 березня 2016 р.). Тема дисертації затверджена та уточнювалася Вченою радою Національного університету «Києво-Могилянська академія» (протоколи: № 4 від 13 травня 2010 р., № 4 від 26 квітня 2012 р., № 5 від 31 травня 2018 р.).

Результати цього дисертаційного дослідження мають не тільки наукове, а й **практичне значення**. Викладені в дисертації положення можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері та навчальному процесі – як підґрунтя для подальших наукових розробок і досліджень проблем звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання; під час викладання кримінального права та інших навчальних дисциплін; підготовки підручників, навчальних посібників, коментарів положень КК, а також проведення занять із підвищення кваліфікації (акти впровадження результатів дисертації в освітню та науково-дослідну діяльність: факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» від 29 січня 2019 р.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 24 січня 2019 р.; юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка від 1 лютого 2019 р.; Інституту кримінально-виконавчої служби від 21 січня 2019 р.; Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» від 14 лютого 2019 р.; Національної школи суддів України від 11 лютого 2019 р.; Національної академії прокуратури України від 11 лютого 2019 р.; Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України від 10 лютого 2019 р.; Центру стажування та підвищення кваліфікації адвокатів від 5 лютого 2019 р.);

правотворчості – в напрямку вдосконалення КК (лист про впровадження результатів дисертації в діяльність Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 31 січня 2019 р. № 04-18/12-176);

правозастосовній діяльності – під час застосування кримінального законодавства у справах про звільнення від покарання, а також у процесі

вивчення судової практики (акт впровадження результатів дисертації в діяльність Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду) та вдосконалення форм статистичної звітності Державної судової адміністрації України (лист ДСА України від 30 січня 2019 р. № Г75-19-202/19).

Зміст автореферату дисертації відповідає її основним положенням та встановленим вимогам.

Попередньо оцінюючи цю наукову працю, потрібно визнати, що в сучасних складних умовах реформування правової системи України та галузевого законодавства вона являє собою науково-теоретичне дослідження складних процесів застосування сукупності норм, які регламентують звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання, та дозволяє надати відповідні рекомендації щодо їх вдосконалення.

Отже, в цілому позитивно оцінюючи цю дисертацію, водночас варто звернути увагу на окремі положення, якій мають дискусійний характер та потребують додаткової аргументації під час прилюдного захисту дисертації.

1. Виглядає дискусійним використання понять «відмовитися», «відмовлятися», якими пропонується визначати позицію держави стосовно її дій при використанні всього комплексу кримінально-правових заходів, спрямованих на звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання. Поняття «відмовитися», з позиції української філології, являє собою «відмову від чогось», «не виконання чогось» та ін. (Академічний тлумачний словник української мови. Київ. 1970-1980 (<http://sum.in.ua/s/vidmovljatysja>). На нашу думку, «відмову» у цій сфері у так «чистому» вигляді, ймовірно, можна припустити тільки при застосуванні амністії або помилування. Сукупність інших норм, які регламентують звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання, застосовуються тоді, коли покарання або його відбування виглядає з точки зору держави недоцільним, в першу чергу, при зменшенні чи втраті винною особою суспільної безпеки або з інших причин. Але таке рішення не має остаточного, закінченого характеру. Кримінальне законодавство офіційно передбачає низку обставин, при наявності яких рішення держави про

звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання може бути «скасоване». Це, наприклад, положення ст. 77 КК, які передбачають звільнення від відбування покарання з випробуванням. Водночас в законодавстві спеціально закріплюються обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (ст. 76 КК). Крім того, застосовуючи такі заходи, держава ніяким чином не виключає необхідність контролю за тим, що б особа, відносно якої прийняті відповідні заходи, утримувалась від вчинення нових злочинів, в тому числі і заходів щодо їх запобігання. Тому наголосимо: використання поняття «відмовитись» не тільки досить категорично характеризує позицію держави, а й, з нашої точки зору, робить таку позицію досить «звуженою». Можливо, застосування всього комплексу кримінально-правових норм, спрямованих на звільнення особи від покарання або від відбування нею покарання, слід розглядати як пошук, надання можливостей для пошуку скоріше альтернативних заходів, які повинні бути спрямовані на більш продуктивнеу реалізацію потенційних можливостей кримінальної відповідальності відносно конкретної особи, ніж на «пряму» відмову держави застосовувати покарання.

2. Визначення предмету цього дисертаційного дослідження викликає певні питання. У цілому, під час проведення дослідження можливо використовувати загальне поняття «звільнення від покарання», яке може включати в себе і «звільнення від покарання», і «звільнення від відбування покарання». Водночас, при визначенні основних положень наукового дослідження, в першу чергу, його предмету, який, в свою чергу, повинен виступати «дороговказною зіркою», порібно визначити найбільш значущі з теоретичної та практичної точок зору якості, характеристики, особливості об'єкту, який підлягає безпосередньому дослідженню. При цьому, сукупність норм, які визначають «звільнення від покарання» та «звільнення від відбування покарання» не є принаймні однаковими, що потребує не тільки їх розмежування, а й предметного виокремлення, тим більш, що це офіційно закріплено у законодавстві. Необхідність такого рішення лежить й

в основі відомо правила, згідно з яким предмет дослідження повинен «співпадати» з назвою дисертації, що теж передбачає відповідні науково-методологічні заходи стосовно визначення предмету.

3. В дисертації досить часто звертається увага на визначенні ознак, «ієрархічне підпорядкування» та необхідність розмежування понять: інститут, субінститут, система видів звільнення та інш. У зв'язку з цим виникає питання: як визначаються і співвідносяться між собою групи (сукупності) кримінально-правових норм, які регламентують звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання?

4. Однією з основних підстав застосування звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання є суттєве «зниження» особою так званого стану своєї суспільної небезпеки, що і дає можливість застосувати відносно неї вказані заходи. При цьому потрібно враховувати та певним чином розмежовувати, що звільнення від кримінальної відповідальності відбувається тоді, коли особа «повністю» втратила суспільну небезпеку або зберігає її на мінімізованому рівні. Водночас, при звільненні від покарання або від відбування покарання суспільна небезпека конкретної особи значно знижується (повинна знижуватися), але з врахуванням того, що така особа раніше вчинила злочин, її суспільна небезпека, особливо на цьому, багато в чому, початковому етапі реалізації кримінальної відповідальності, на нашу думку, повністю «не зникає». Але встановлення такого, умовно кажучи, «зменшеного» рівня суспільної небезпеки, на відміну від низки інших підстав більш об'єктивного характеру (тяжка хвороба засудженого, вагітність жінки та наявність у жінки дитини віком до семи років та ін.), є спробою встановити певною мірою оціночну категорію, яка може мати, поруч з об'єктивними, і суб'єктивні ознаки. Існуючі наразі критерії, на нашу думку, не надають цьому необхідну об'єктивність і не «знімають» відповідну суб'єктивність в оцінці відповідної особи. В усякому разі, як закріплено, для цього потрібно встановити, що поведінка відповідної особи повинна бути бездоганною, а ставлення такої особи до праці має бути сумлінним. Але, на нашу думку, вказане не є достатньо об'єктивними критеріями не тільки з

урахуванням зовнішніх проявів, а, багато в чому, й з врахуванням особливостей менталітету особи, до якої потрібно (можливо) застосувати звільнення від покарання або від його відбування. Так, наприклад, відсутність «відвертих» зовнішніх порушень правил відбування покарання не завжди є показником того, що відповідна людина перестала бути суспільно небезпечною. Крім того, господарча «індустрія», яка раніше існувала у кримінально-виправній системі, була настільки продуктивно організована, що дозволяла досить системно оцінити ставлення конкретної людини до її участі у господарському процесі, в організованій трудовій діяльності. Зараз такої системи взагалі немає, а окремі, найчастіше малі підприємства, які існують в таких установах, на нашу думку, не в змозі повною мірою об'єктивно визначити ставлення особи до праці та оцінити, наскільки воно було сумлінним, щоб ця особа заслуговувала на звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання. Питання виникає й відносно критеріїв оцінювання судами (суддями) позитивних особистісних змін такої особи: чи вже відбулись такі зміни, чи будуть вони слугувати підвалинами для подальшої позитивної самокерованої поведінки такої особи тощо? Таке становище додатково ускладняється, коли мова йде, як вказується у дисертації, про необхідність та достатність встановлення «тільки» сумлінної поведінки особи і такого ж ставлення нею до праці. В цілому, такі критерії відносно поведінки конкретної особи і ставлення її до праці (іншої суспільно-корисної діяльності) в тих або інших варіаціях постійно є «присутніми» при встановленні підстав для звільнення від покарання, але вони не завжди відображають реальний стан справ. Отже, на нашу думку, це потребує пошуку інших, можливо, більш фінансово затратних, але, більш об'єктивних критеріїв, які нададуть встановленню необхідних підстав для звільнення більш об'єктивний характер. Потрібно відзначити, що дисертант, з нашої точки зору, розділяє цю думку: він декілька разів вказує на можливість залучати до складних процесів оцінки засудженої особи психолога та інших фахівців. На нашу думку, слід зосередити основну увагу саме на використанні спеціальних знань відповідних фахівців, в тому числі і

психологів, а при необхідності - і на проведенні спеціального допиту засуджених осіб у судовому засіданні, що дозволить отримати необхідним чином обґрунтований висновок, який може слугувати підставою для прийняття відповідного судового рішення. Як до цього ставиться дисертант? Доречи, якщо виключити можливий формалізм з таких дій, надання необхідної психологічної консультації, психологічної допомоги особам, які звільнені від необхідності відбувати покарання, у всіх його видах, теж виглядає, з нашої точки зору, необхідним.

5. В дисертації декілька разів спеціально визначається, що інститут звільнення від покарання, в своєму загальному розумінні, є комплексним міжгалузевим інститутом, який включає в себе, в першу чергу, норми кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального права. В загальному плані з цим можливо погодитись. Проте, на нашу думку, так само можна охарактеризувати по суті будь який інший значущий інститут кримінального права. Кримінальний закон «створює» відповідні правовідносини, що дає змогу первісно надати відповідну кримінально-правову оцінку відповідним діям, а потім - прийняти відповідне рішення. Але на цьому функція кримінального законодавства у будь якому випадку «закінчується». Реалізація прийнятого кримінально-правового рішення набуває свого практичного виразу вже завдяки діям норм інших галузей законодавства, які «переводять» такі рішення у, так би мовити, практичну площину, зокрема, положень кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства та ін. Можливо, аналізуючи загальні проблеми звільнення від покарання, такі процеси мають більш предметний характер, але наголосимо повторно: загальна методологія реалізації кримінально-правових рішень за «допомогою» положень інших галузей законодавства є типовою.

Проте викладені міркування не впливають на загальне позитивне враження від цього наукового дослідження.

Рецензована дисертація містить наукові положення та науково обґрунтовані результати у галузі кримінального права, що розв'язують

важливу наукову і прикладну проблему – на підставі дослідження складних проблем звільнення від покарання та звільнення від відбування покарання за кримінальним правом України.

Висновок. Наукове дослідження «Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України» відповідає вимогам, які передбачені п. 9, 10, 12, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (із змінами та доповненнями), а його автор – Горох Олексій Петрович, на основі публічного захисту, заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент

завідувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

 Є.Л. Стрельцов

18 червня 2019 р.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ

